

ԲՆՐՈՅՈՒԿԱՆ, ՌԻՍՈՒՄՆԵՐԿԱՆ, ԲՐՈՒԵՍՏԳԻՏՈՒԿԱՆ

ԻԳ. ՅԱՐԻ 1910

Ցարնկան 16 ֆր. ոսկի — 6 ռ.:
Վեցամսնայ՝ 8 ֆր. ոսկի — 3 ռ.:
Մեկ թիւ կ'արժէ 150 ֆր. — 70 կ.:

ԹԻԻ 2, ՓԵՏՐՈՒՍԲ

ՃԳ

ԳՐԱԿԱՆ

1909—1910

ՀԱՅ ԿԵԱՆՔ

Գլխավորն եւ Հայերս — Գրիգորիա եւ Միլիկիա — Կուսակցութիւններ — «Հայ միութիւն» — Հայը Նամերաշխութիւն կը պահանջէ — Քաղաքականութիւն — «Հոփ» — Խնայողականութիւն — Այլը ծուռ դատաստանս՝ ուղղուած — Lehmann — Հայուն արատն ու կեղտը — Խնայողականութեան թերին:

Լաղտորնի փառապանծ անունով կ'ուզեմ սկսիլ այս անգամ «Հայ կենտրոն», Տարիներ անցան, բայց միանգամայն տարիներու ալ պէտք եղաւ՝ ճանշալու

Համար «Հայապաշտպան», այս մեծ մարդուն խօսքերուն ճշմարտութիւնը, «Մեծ ոճրագործ» — «Կարմիր Սուլթան» եւ այլն կուսանիլ բառերը՝ հազիւ տասնեակ տարիներ ետքը կրցան ճամբայ մը հորդել իրենց, եւ այ-

սօր չկայ արեւելքցի մը, որ Հաստատէ այս՝ «ստրկացո՛ւ ած փոքր ազգերու», պաշտպանին հրապարակ նետած խօսքերուն ստուգութիւնը: 24այ հիմայ Գլխաւորն մը, բայց այս «Հայ» բառը, եւս աւելի եռանդ մը կու տայ կենդանացնելու այս մարդուն յիշատակը: Տօն մը կատարուեցաւ Գլխաւորնի յորելեանին առթիւ, սակայն այս տօնն ու հանդիսութիւնը պէտք էր մեր կողմանէ անշուք ու լռելեայն անցնիլ: Մեր նոր Պատմութեան արիւնքային էջերուն մէջ՝ սփոփիչ հրեշտակի պատկերը գրաւած է Գլխաւորն. անոր համար Գլխաւորնի յորելեանին օրը՝ մեզի — Հայոցս — համար տօն մը պէտք էր ըլլալ, զոր պէտք էինք տօնել ու փառաւորել — ԱԶԳԱՎԻՆ: Հանդիսական խմբուեցին, հանդիսական ճառախօսութիւններ կատարուելու էին ամէն տեղ, պատուազոր հեռագիրներ պէտք էին տեղալ՝ աշխարհիս չորս ծայրերու Հայերէն, այս անմահ ու անմոռանալի ծերունւոյն գերդաստանին. ասով թերեւս սփոփուէր մեր վիշտն, զոր ունիք, մեր ազատ խօսելու օրերուն մէջ, մեր սիրոյ առարկային՝ մահուամբ մեզմէ յափշտակուած ըլլալու գիտակցութիւնն ունենալով: «Անմահ Հայ մարդ» կ'ըսէ բանաստեղծը, «Անմահ է Հայոցս համար Գլխաւորն», է մեր պատասխանը: Գոնէ այս յորելեանի առթիւ մեկզդի նետելք անհամբար զաղափարներն, Գլխաւորնի անունն ըլլայ այն ելեկտրական կայծը՝ վառելու համաժամանակեան բոլոր Հայոց սրտերը: Հայու համար խօսեցաւ Գլխաւորն, Հայ չէ այն, որ

այն մեծ մարդուն անուան շուրջը չի հաւաքուիլ, երախտագիտական ցոյցը մատուցանելու գործնական կերպով սիրելով այն Հայ ազգը, զոր այնչափ սիրեց ինքը Վլադստըն: Ի՛նչ նշանակալից բառեր պիտի արտասանէր արգելօք Վլադստըն, եթէ աշքերովը տեսներ, կամ ականջնեւ լսելով լսէր՝ ազատութեան սկզբնածագին՝ կիլիկեան արհաւիրքը... Պիտի նուազեցնէր մեր մորմուքը, թերեւս առաջինը պիտի ըլլար՝ նոր խաչակրութեան պէս բան մը քարոզելու, եթէ ոչ զինեալ խաչակրութիւն մը, գոնէ զըստ/ւա-նշ, որ պիտի ունենար իւր ազգեցութիւնը: Սիկիլեան երկրաշարժին միջոցներ տեղացին, կիլիկեան արինա-շարժին ցամքեցաւ կարծես եււրոպական գանձերու տէր՝ մեծափարթամներու սիրտը... Աղէ՛տ՝ երկու գէպքերու մէջ ալ, բայց խնդիր յուզել պէտք է, եղեռնաւոր աղէտին եւ բնական աղէտին տարբերութիւնն իմանալու համար: Արդար նախանձով՝ կարգացած ըլլալ կը յիշեմ, թէ Սիկիլեան վերստին կանգնելու շափ մեծագուժար էր հաւաքուած դրամը, եւ մանաւանդ թէ հազարաւորներ աւելցան, իսկ կիլիկիոյ աղէտին առթիւ՝ հազիւ օրական « յիսուն փարս, ինկաւ մարդու բաժին, եւ այն՝ քանի մ'ամիսներ: Եւ մարդկային արդարագատութեան կը սպասենք: Սպասենք: Մինչեւ որ Վլադստընեան սիրտ մը գոռայ, թէ «ոճրագործներ միայն Սլովաններ չեն», պիտի սպասենք կ'երեւայ: Մարթենք ուրեմն՝ Հայ ազգին նոր Վլադստըններ: —

Վլադստընի անուան շուրջը թող բոլորէ զմեզ համերաշխութիւնը, կը մտածէի, եւ ահա՛ կը կարգամ ազգային լքագրաց մէջ՝ համերաշխութիւն գոյացնելու ժողովքներու վրայ տեղեկութիւններ: Փորձը յուսահատեցուցիչ էր անցեալին մէջ, բայց ներկան ստիպողական ըրած է այս համերաշխութիւնը: Պատուոյ զգացում մը կայ՝ անձնական կամ կուսակցական կարծեաց պաշտպանութեան մէջ, տարակոյս չկայ բայց անպատուութիւն պիտի ըլլար՝ վայրկեան մ'իսկ մտածելն թէ կուսակցութիւններն իրենց անձնական կարծիքն յառաջ մղել կը ձգեն... Չէ, մենք կուսակցութեանց վրայ կ'ուզենք աւելի բարձր գաղափար կազմած ըլլալ, կ'ուզենք կուսակցութիւններն՝ մի եւ նոյն նպատակին ձգտող, անձնանուէր մարմիններ նկատած ըլլալ: Համերաշխութիւն կը պահանջենք, եւ ոչ ձուլում, որ թուրքացում ըսել է: Իրարու տեղի տալ, զինանիլ՝ որոշ սկզբունքն եթէ ըլլայ կուսակցութեանց, շատ զիւրաւ կրնայ գտնուիլ՝

պատուարներ զօգը՝ պահելով հանդերձ իւրաքանչիւրն անհատականութիւնը, գալ «ի միութիւն», եւ կամ աւելի ճիշդ — «ի զօրութիւն», ի՛նչ օգուտ այն լրագրական պայքարէն, որով իւրաքանչիւր կուսակցութիւն հակառակորդին հրեսի կը զարնէ՝ բռնապետութեան ժամանակէն ծնացած «մեղսացանկը», այսպէս ըսենք: Պիտի չկարենայ գտնուիլ ազգային մը, հայ մը, որ իւրաքանչիւր կուսակցութեան պատմութեան մէջ՝ փառաւոր էջեր չկարենայ գտնել: Այս «էջերը» երեւան հանելու է, եւ ոչ «մեղսացանկերը»: Գրոշակեան կուսակցութիւնն՝ իւր փառաւոր էջերն ունի, իրբեւ լաւագոյն կազմակերպութիւն մը, բայց հնչականութիւն ալ ունի՝ իրբեւ առաջին անգամ կազմուած կուսակցութիւն մը՝ իւր փառահեղ առաւելութիւնն: Տկարութիւններ, պակասութիւններն ունեցաւ հնչականութիւնը, եթէ չունենար, չէին ծնանայ վերակազմաւը, ռամկավար կուսակցութիւնը եւնէ: Արգեօք՝ ի սփիւռս գտնուած հայութեան սրտին թելերը ուժգին պիտի չբարախի՞ն, եթէ այս հայ կուսակցութեանց՝ ազգասէր կուսակցապետներու բերնէն հնչէ՝ «ԱՅՍ ՄԻՈՒԹԻՒՆ», անունն, իրբեւ պատուանդան, որուն վրայ պիտի կանգնի իւրաքանչիւր հայը: Տարակուսական ելք մը կը գուշակէ ընթերցողը, գիտեմ, բայց սրտին ծածուկ իրէն ու փափաքն ալ է — եթէ ճշմարիտ Հայու սիրտ ունի — թէ այս կամ այն կերպով ծեծուելու է այս խնդիրը եւ միաւորութեան զօգիւ կապը գտնուելու է անպատճառ ու անպայման: Ի՛նչ օգուտ Մարտիրոսի մը հաստաբազուկ, ջրապինդ ուժէն, երբ 10—20 աւագներ յարձակին վրան, եւ երպոն կամ Սագոն հեռուէն հանդիսատես ըլլան՝ անոր սպանման աղետարշ տեսարանին: Այս է անմահ Ռաֆֆիի թելագրածն՝ իւր անման «կայծերովը», եւ «Գաւիթ բէկ», երովը:

Արշալ Գեորգի պատմութիւնն՝ խայտառականութեան կոմոդիէն վրայ գամած է «վատանշան» ու «չարագործ» Մերութեան այն անունը...

Եւ աւելի յայտնապէս խօսելու համար, ժամանակն հասած է այլ եւս, եւ հարկ է որ կուսակցութիւններն՝ հայական խարսխի (base) վրայ համամութիւն մը ցոյց տան իրարու հանդէպ, եւ այս երկու պատճառներու համար:

Հայը՝ հաստատուն նկարագրի տէր է, գիտէ միշտեւ աստիճան մը հանգարտ սպասել իրաց ելքին, կը կշռադատէ խօսքերն ու գործերը, կը համամատէ ասոնք իրենց նպատակին հետ: Բայց «միշտեւ աստիճան մը» ըսինք

եւ կը կարծենք որ այս աստիճանն հասած է այլ եւս. արդէն նշաններ կան, որ երկակողմանի այս պառակտումը յուզած է հայուն հաստատուն նկարագիրն եւ տրամադրութիւնն ցոյց կու տայ այսուհետեւ որեւէ կուսակցութեան ալ հաւատք չընծայելու: Միամիտներ պակաս չեն, որ շարունակ կը հարցնեն. «որո՞ւ կը ծառայեն այս կուսակցութիւնները, որո՞ն շահը կը պաշտպանեն», եւ ինքնին արդէն, բնական մակածութեամբ, կը գտնեն կամ կը գուշակեն պատասխանը: Եթէ յոռետեսութեան հետեւիք, արդէն այս խախտեալ վստահութիւնը վերստանալու ժամանակն անցած է, սակայն — բռնի իսկ լատենսութեամբ խնդիր դեռ իւր վերջին հանգրուանին վրայ նկատել կուգնայ: Այս հանգրուանէն վերջը ալ խօսքերն ու յայտարարութիւնը կը վախճանք, թէ ապարդիւն ու անզօր մնան: Արդէն պարբերաբար ջարդերն փչոյծ են վստահութեան մոլորներն, մնացած են նեցուկներն միայն, այս վերջիններն ալ եթէ թորտակին, այլ եւս ի զուր պիտի մեղադրենք հայը, թէ «զացաւ իւր համակրութիւնը, կծի գանուցցաւ ազգօգուտ կուսակցութեանց հանդէպ»: Ասոնք մարգարէութիւն կամ չարաբխտ գուշակութիւններ չեն, այլ շատերու զգացմանց ու խորհողութեան ճշգրտապատկեր արտայայտութիւններ: Sapienti sat!

Նրկորդդ պատճառն է՝ քաղաքական, որ կը խաղայ հայ ազգին բախտին հետ: Պիտի բացատրենք այս կետը:

Եւ կարծէք թէ մեր տնցուցած Ձ տարւան շրջաններու մէջ հայուն բախտը այսպէս կարելի պիտի ըլլար խաղալիք մը գտնել թլքեական գիւնադատութեան, եթէ «ի՞նչ մի այր» միասիրտ ու համախորհուրդ շարժելն կուսակցութիւնները: Միամիտները միայն կրնան հաւատաւ ասոր: Ի՞նչ է այսօր հայ տնուը նոյն իսկ դահլիճի մէջ ներկայացուցիչներ ունենալով, կամ *quantité négligeable* եւ կամ բոլորովին իսկ-ոչինչ: Այսօր Պատրիարքներ կը հրաժարին, խոստումներ կը արուին, չիլիքներ կու գան կ'երթան, Հագգըներ ալ անոնց ետեւէն, եւ սակայն հայ խնդիրն հոն է, ուր էր երկու տարի յառաջ, զգուանք ազդելու չափ. կեղծ արդարադատութիւն մը, խօսքով օրօրել, հնարեան «պազարըզ էֆէնտիմ» ի նման ղնչասաց վստահացուցումներ, որբերն ու այրիներ կամ բոլորովին անպատկար, ունք, աւնօքնական մնացած, եւ կամ միշտ տրտուել ու բողբ յարուցանող եղանակաւ մը կը դարմա-

նուին, եւ կամ այս խեղճին՝ արդէն խեղճութեան խեղճի աստիճան հասած ազգի մը կոնակը բեռ եղած...: Երբ երկնաւորը կ'ըլլայ անարդարութիւնը, այն ատեն՝ լալկան տղուն բերանը գոցելու համար, նոյն իսկ լրագրաց միջոցաւ հրատարակութիւններ կ'ըլլան, թէ «անմեղ է այս — հայ ազգը», բայց տպուածին իրական ու գործարական իմաստն ալ միայն այս անմեղները կը հասկնան...: Եթէ կուսակցութիւններէն ոմանք՝ իրենց անձէն աւելի ազգին իրական բախտը խորհէին, մենք պիտի չստիպուէինք բնաւ կարգաւ՝ «Հովիւ», պարբերականին մէջ տպուած՝ Ս. Ձեբեքեան ստորագրութեամբ շատ իրաւացի քննադատութիւններ՝ նոյն իսկ Ատանայի ջարդին պատճառ եղող կուսակցական մարդոց գաղապարտելի արարքներու նկատմամբ: Ի՞նչ սպասելու ենք Հիլմիներէն, Հագգըներէն, երբ մեր քայքայեալ փնձակն իսկ է պատճառ մեր կործանման...:

Չեմ կարծեր որ խօսքերս թշնամանք համարուին անոնցմէ, որոնք վարժած են «ինքնաքննադատութեան», Լաւագոյն է որ մենք զմեզ քննադատենք, մեր առաւելութիւններէն աւելի մեր թերութեանց սեւեռները մեր աչքերը, այն ատեն շատ բան կ'ուղղենք:

Հաս անգամ կը դարմանանք օտարներու մեր նկատմամբ բռած ոչ բարեացակամ քննադատութեանց վրայ, կը զայրագինք, կը տերիք: Բայց ի՞նչ փնտս սխալ կամ ծուռ քննադատութիւններէ, առ ժամանակ մի իրաւունք կը վայելն, սակայն վերջ ի վերջոյ կը յաղթանակէ ճշմարտութիւնը: Բաւ է որ սխալ ըլլայ քննադատութիւնը: Ամէն հայ գիտէ որ հայ նկարագիրը, հայ կեանքը, եւ վերջապէս հայ մարդն ամէնէն աւելի քննադատողն եղած է միշտ գերմանացին, բայց ոչ ներկուս գիտնական գերմանացին: Այլ շահանգիր, եւ իրեն միայն արտաքուստ դատել նախամեծար համարող գրչակ գերմանացին: Սակայն կու գայ ժամը եւ ամբօթապարտ կը շառագունին այսպիսին՝ ճշմարտութեան աւելի, եւ աւելի կը բարձրանայ հայը: Այսպիսի սխալ քննադատութեան մը՝ պապան ձեցուցիչ պատասխանը կու տայ — Գերմանացի մը, դեռ այս օրերս հրապարակ եղած իրապէս գեղեցիկ գրքի մը մէջ (Armenien, einst und jetzt, Lehmann-Haupt, Երբեմնի եւ արդի Հայաստանը, Լեման-Հաուպտ, էջ 544 Ա. Հա. 1910):

«Հայուն կը հանդիպի» արգի ճանապարհորդական յարաբերութիւնէն շոշափուող շատ

մը կայաններու մէջ ի Կ.Պոլիս, Զմիւռնիա, Եգիպտոս, կը լսես եւ անձամբ փորձը կ'առնես, թէ ան ծարպիկ վաճառական է, առակի կարգ անցած խորամանկութիւն ունի, եւ շատ անգամ ասոր չափ ալ անխղճութիւն, եւ այս երկրէն դուրս, ի սփիւռս հանգիպած յոռի յատկութիւններէն, ուղեւորներ, լրագրողներ, հնագէտներ՝ — եւ գծախտաբար ոչ միայն ասոնք — կը կազմեն իրենց արագ դատաստանը, Թէ ի Հայաստան նոյն իսկ գիւղական բնակչութիւնը բացարձակապէս աւելի է թուով, թէ հայ գիւղացին արթուն է, եւ փութաջանութեամբ եւ ժուժկալութեամբ իւր հողը կը մշակէ, հայրենասէր է, հաստատաբնակ է եւ արտաքոյ կարգի սիրով յարեալ իւր երկրին, նոյն իսկ երբ քրդական ընչաքաղցութիւնն ու սպանութիւնը եւ թրքական կամայականութիւնն ամէն բան յափշտակէ իրմէ, եւ իւր կեանքը ամէն ժամ վտանգի մէջ է, — այս բանը՝ Հայաստան իրապէս եւ լըծօրէն ճամբորդող շատ քիւրճերը գիտեն, եւ արմատացեալ նախապաշարման հակառակ հաւատացնել տալու մեծ դժուարութիւն կը կրեն:

Ահաւասիկ պանծալի դատաստան մը, որ ափ ի բերան կը կարէ հայու թշնամւոյն բերանը: Սակայն 'ի սփիւռս' գտնուած հայն ալ նպաստած է՝ այնպիսի սխալ գատաստանի մը կազմութեան՝ հայ նկարագրի նկատմամբ: Ուրեմն այս հայն է գլխաւորաբար որ պիտի ջանայ նետել իւր վրայէն՝ մեր ազգին անհատին վրայ նետուած՝ խորամանկութեան, նեղգամտութեան, խարդախութեան ԱՐԱՅԸ, իսկ ընդհանուրին վրայէն՝ անմիաբանութեան, հակառակասիրութեան ԿԵՂՏԸ: Արայտը ժողովրդած էր, կ'ենրեւայ, հրէական ազգին հետ շատ շփման մէջ մտնելով եւ անոր ազգային մէկ յատկութենէն մաս մը իւրացնելով մեզի, բայց ասով զղուելի երբ դարձած ծանրախոհ, լրբաբարոյ ազգաց առջեւ. իսկ կնիղտը՝ իբր որով ցանած են մեր ցորենին մէջ, պաշտօնապէս մեր հին ու նոր թշնամիները:

Այս ինքնագատութիւնը պիտի առաջնորդէ զմեզ մեր լրագրական բարբերուն վրայ հաբեանցի աննարկ մը նետելու: Չենք գիտեր որչափ ստոյգ է՝ Օսմանեան Մահաւաւէի նոր ընկերութեան գէմ լրագրի մը կողմանէ բացուած պայքարը, հիմ ունի, խարդախութեան մը առջեւն առնուլ կ'ուզուի. բայց եթէ ուրիշ քանի մը լրագրիներու ըսուածն հաստատուի, թէ ծանուցման մը գրամէն զրկուիլն է այնպիսի

անհեթեթ գրուածներու պատճառ, ահա կէտ մը, ուր կը ստիպուինք ըսել թէ անհատական նենգամտութիւն մը՝ ոչ միայն հայու ձեռքով հիմնուած նորահաստատ ընկերութեան մը շահերուն կը վնասէ, այլ այս ընկերութենէ ըստ բաւականի շահ ընելու պատրաստուող հայ անհատներու: Ապահովապէս այնպիսի յարձակողական լեզու պիտի չգործածուէր այս ընկերութեան գէմ, եթէ հիմնադիրն հայ մը չլլար: Կայն զհայը չի հանգուժեր, կ'ըսէ առածը, — Այս օրինակն ըստ պատահման ինկաւ միտքս, բայց այս է ընդհանրապէս հայուն վարմունքն հայու գէմ:

Քննադատութիւն չէ այսպիսի վարմունք մը, ինքնագատութիւն չէ, այլ շահախնդրութեան գէմած կերպ մը, որ կը ստորնացնէ հայն «յայն օտարաց», Եւ ինչ զարմանալի երեւոյթ. չտեսանք դեռ հայ արուեստաւոր մը, որ գրուատէր՝ իրական արժանեօք իրմէ շատ բարձր հայ արուեստաւոր մը. արուեստաւորին օրինակաւ ըսածս իմանալու է հայ վաճառականի, հայ վարժապետի, հայ պաշտօնէի, հայ գիտնականի համար ալ: Աւելի շօշափելի է ըսածս հայ լրագրական հրապարակի վրայ: Իւրաքանչիւրն իրեն յատուկ քննադատութիւն ունի, որուն դատաստանին առջեւ միայն ինքը կ'արգարանայ, կը դատապարտուի միւս ամէնքը:

Բայց չենք ուզեր այս անգամ մորճիլ խնդրոյ մէջ. շօշափելի օրինակներով պիտի պատկերացնենք ուրիշ անգամ այս թերութիւնն, որ մրկայոյզ փոթորիկ մը պէս հողմավար կը տանի ալեծուփ ու ալեկոծ մեր հրապարակագրութիւնն, որ իբրեւ կենդանի վկայ կը ծառայէ զմեզ քննադատողներուն, մեր այրատն ու կնիղտ ակներեւ տեսնելու եւ ոչ թէ միայն ինքնագատութենէ զուրկ ազգ մը նկատելու զՀայն, այլ նոյն իսկ որոշ ուղղութենէ ու սկզբունքէ թափուր:

ԹԱԹՈՒՆԻ ՎԱՅԱՆԴԱՅԻ

